

YO'LOVCHI TASHUVCHI AVTOTRANSPORT KORXONALARI FAOLIYATI O'RGANISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Andijon mashinasozlik instituti o'qituvchisi
Maribjonov Muxammadali Muzaffar o'g'li

Dunyo miqyosida yirik shaharlarda aholiga transport xizmati ko'rsatish sifati ko'rsatkichlari, jumladan, yo'lovchilarni yo'lda ortiqcha ushlanib qolishlarsiz manzillariga o'z vaqtida, komfort sharoitda yetib borish masalalari, mavjud muammolarning zamonaviy yechimi hamda xizmat sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada rivojlangan xorijiy mamlakatlarda, jumladan, AQSh, Angliya, Germaniya, Fransiya, Singapur, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda shahar avtobus yo'nalishlarida xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashning yangi ilmiy-texnikaviy yechimlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yo'lovchi tashish jarayonida asosiy subyekt sifatida avtotransport tarmoq korxonalari ishtirok etadi. Respublikamizda avtotransport tarmoq korxonalarini rivojlantirish, ko'rsatilayotgan xizmat sifatini jahon andozalari darajasiga olib chiqish va ish samaradorligini oshirish bo'yicha keng ko'lamlil ishlar olib borilmoqda. Xususan, Yo'lovchilar yo'llarda uzoq vaqt qolib ketishlari natijasida mamlakatimiz iqtisodiyotiga katta moddiy zarar yetkazilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 yanvardagi "Aholiga transport xizmati ko'rsatish hamda shaharlar va qishloqlarda avtobuslarda yo'lovchilar tashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi (PQ-2724-sonli) Qarori va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-mart, PQ-4230-sonli "Yuk va yo'lovchi tashish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga binoan transport xizmati ko'rsatishni tashkil etish tizimini yanada takomillashtirish, mulkchilikning barcha shakllaridagi tashuvchilar uchun raqobat muhitini hamda qulay shart-sharoitlarni yaratish va Respublikaning transporttranzit salohiyatini oshirish borasida ko'plab maqsad va vazifalar belgilangan[1].

Qaror asosida "Yo'lovchi va yuk tashishni yanada rivojlantirish" bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlandi va shu asosida sohani rivojlantirish bo'yicha samarali ishlar olib borilmoqda [2]. Respublikamiz iqtisodiy o'sish sur'atiga erishgan sharoitda shaharlar aholisini transport bilan ta'minlash muammosi ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Sanoat markazlarida yo'lovchilar transportining tegishli rivojlanishsiz tovar va xizmatlar ishlab chiqarishni ko'paytirish mumkin emas. Bundan tashqari, iqtisodiy rivojlanishning barqarorlashuvi mehnatga yaroqli aholi farovonligining oshishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida yo'lovchilarning transport sifatiga bo'lgan talablarini belgilaydi[3]. Shu o'rinda 2019-yilda Respublikamiz miqyosida turli transportda yuk va yo'lovchi tashish aylanmasi bo'yicha statistika qo'mitasi taqdim etgan ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, umumiy tashilgan yo'lovchilar soni 5951,5 mln yo'lovchini tashkil etib, shundan, 5852,8 yo'lovchi yoki 98%i, tashilgan yuklarning umumiy hajmi 1243,0 tonnani tashkil etib, shundan, 1102,2 mln tonnasi yoki 88%i aynan avtomobil transporti hissasiga to'g'ri kelishi avtomobil transporti mamlakatimiz iqtisodiyotining naqadar muhim o'rinni egallashini belgilab beradi.

Transport xizmatlarining eng katta ulushi avtomobil transportida yuk va yo'lovchilarni tashish bo'yicha xizmatlarga to'g'ri keladi[4].

2021- yil yanvar-mart oylarida avtomobil transportida yo'lovchi tashish xizmatlarining ulushi 67,7 % ga yetdi [5].

Transportning ushbu turi boshqa transport turlari bilan taqqoslanganda uning moslashuvchanligi va ko'rsatilayotgan xizmatlarning nisbatan arzonligi sababli yuqori talabga ega hisoblanadi. Yo'lovchi tashish bilan shug'illanuvchi avtotransport korxonolari (ATK) o'z xizmatlarining samarali, sifatli va qulay tashkil etishi juda muhim hisoblanadi. Bu asosan, ATKning asosiy bo'limlari faoliyatining puxta va ishonchli tashkil etilishi bilan ta'minlanadi[6].

Yo'lovchi tashish ATKlarining ish samaradorligini oshirish va ish jarayonlarini optimallashtirish borasida respublikamiz va xorijiy adabiyotlarda ko'plab tadqiqotlar, izlanishlar olib borilgan va adabiyotlar yaratilgan. Xususan, M. Z. Musajonov, M.A. Abduvaliyev, Q. M. Siddiqnazarov, M.A. Ikramov va boshqalar tomonidan, avtokorxonalarda yuk va yo'lovchilarni o'z vaqtida tashish uchun mavjud avtomobillarning texnik tayyorligini yuqori darajada, eng kam mablag' sarflagan va ekologik talablarni bajargan holda ta'minlab turish zarurligi, buning uchun ularga muntazam texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash ishlari (TXK va T) ni olib borish, ularni saqlash joylari, zaxira qism va avtoekspluatatsiyaga oid materiallar bilan ta'minlash va boshqa xizmatlar majmuini amalga oshirish lozimligi ta'kidlangan[7].

Avtotransport korxonolari samaradorligi uning texnik xizmat ko'rsatish va joriy ta'mirlash bo'limini qay darajada tashkil etilishiga va aynan bu ishlarida muhandislik faoliyatini takomillashtirishning turli nazariy va amaliy yo'llari orqali erishilishiga bog'liqligini xorijiy olimlardan G.V.Kramarenko, N.Ya.Govorushchenko, B.S.Klayner, E.S.Kuznetsova, N.P.Pankratova, I. Primakov, V. Chepurniy va boshqalarning asarlarida takidlab o'tilgan [8]. Ular muhandis-texnik ishchilar faoliyatini takomillashtirish masalalarini ilmiy tadqiqot institutlari va boshqa ishlab chiqarish tashkilotlari ishtirokida ko'rib chiqildi. Yo'lovchi tashuvchi ATKlar mijozlarga sifatli va qulay xizmatni tashkil etish uchun avvalo samarali o'zining ish faoliyatini takomillashtirishi, moddiy texnika bazasini tubdan qayta jihozlashi, harakatlanuvchi tarkibni ko'paytirishi, uning tarkibini yangilashi va texnik holatini doimiy yaxshilab borishini talab etadi. Barcha yuk va yo'lovchi tashuvchi ATKlarning ish samaradorligini oshirishda ikkita asosiy strategik yo'nalishni ta'kidlab o'tish lozim[9]:

- harakat tarkibining texnik parametrlari samaradorligini oshirish va optimallashtirish;
- ATKlarda harakatlanuvchi tarkibdan samarali foydalanish texnologiyasini takomillashtirish.

Harakat tarkibining texnik parametrlarini oshirish va optimallashtirishda, ularga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash, texnik nazorat va diagnostikalash shu bilan birga bu ishlarni amalga oshiruvchining kasbiy kompetensiyaga egaligi juda muhim hisoblanadi[10]. Har qanday ATKning ishlab chiqarish-texnika bazasida harakatlanuvchi tarkibga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash (TXK va T), saqlash uchun mo'ljallangan bo'limlardan iborat bo'ladi. Ularning vazifasi avtomobillarning doimiy holatda texnik sozligini ta'minlash, texnik parametrlarini saqlash va ekspluatatsiya davomida nosozligini bartaraf etishdan iborat bo'lib

turli diagnostikalash-sozlash texnologik jihozlari hamda ishchi postlardan iboratdir. Bu talab bo'yicha belgilanib, barcha yuk va yo'lovchi tashuvchi ATKlar mana shunday jihozlanadi. ATKlarning TXK va T bo'limlarida harakatlanuvchi tarkibning texnik

parametrlarini samaradorligini oshirish va optimallashtirishda quydagilar ta'minlanishi zarur:

- avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatish ishlarini nazorat qilish va boshqarish bo'yicha kasbiy kompetensiya ega malakali mutaxassisni jalb qilish va xodimlarning malakasini doimiy oshirishni tashkil etish;

- avtomobillarning ekspluatatsiya davomida texnik nosozliklar va ularning oldini olish, bartaraf etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- TXK va T bo'limidagi ustaxona va postlarni zamonaviy diagnostikalash sozlash jihozlari bilan ta'minlash;

- avtomobillarga TXK ishlarini turlari bo'yicha tizimli va kompleks tarzda amalga oshirish;

- avtomobillarni saqlash joylarida, ularning texnik parametrlarini yo'qotmasligini ta'minlaydigan sharoitni yartish[11].

ATKlarda harakatlanuvchi tarkibdan samarali foydalanish texnologiyasini takomillashtirishda nozimlik bo'limining o'rni juda muhim hisoblanadi. Harakatlanuvchi tarkibdagi avtomobillar yo'nalishga chiqishi vaqti, yo'nalishdagi

harakat intervallarini to'g'ri tashkil etish, texnik tayyorgarlik koeffitsientini oshirish, yo'nalishda avtomobil harakatini boshqarish, harakatdagi avtomobilni joriy ta'mirlashni samarali tashkil etilganligi va shu kabi ishlarning samarali tashkil etilganligi nozimlik bo'limi nozimlarini kasbiy kompetensiyasi, malakasi bilan belgilanadi. Yo'lovchilarga tashish bo'yicha transport xizmati ko'rsatish shunday tashkil etilishi kerakki, ularning barcha talablari maksimal darajada, eng kam xarajatlar evaziga, o'z vaqtida qondirilsin. Shahar jamoat transportida yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish va uning sifati muammolari bilan ko'plab xorijiy va mamalakatimiz olimlari shug'ullanganlar. Ularning ilmiy tadqiqot ishlari shahar jamoat transportining ishini turli yo'nalishlar bo'yicha takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan. Yuqori sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash, yo'lovchi tashuvchi transportda eng asosiy masala hisoblanadi. "Yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifati" deganda tashish jarayonlarining majmuasi, belgilangan me'yoriy talablarga muvofiq yo'lovchilarni tashishga bo'lgan talabini qondirishdan vujudga keladigan yo'lovchilarni tashish tizimi tushuniladi [12].

Avtotransport vositalarining samaradorligini oshirish uchun ularning texnik holatini yaxshilashga ko'proq e'tibor qaratish lozimligi ta'kidlanmoqda. Bu muhim masala hisoblanadi, ini hal qilishda asosiy vazifa avtotransport korxonalarining texnik xizmatiga alohida ahamiyat berishdir. Bunda asosiy vazifa sifatida-harakat tarkibining ekspluatatsiya davrida nosozlikka uchramasligi va nosozliklarning oldini

olish, ularni bartaraf etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish kerakdir. ATKlarda barcha bo'limlar faoliyatining samaradorligi shu bo'limda ishlovchi xodimlarning kasbiy mahoratiga bog'liqdir, albatta ishchi xodimlarning, texnik muhandislarning kompetentli va malakali bo'lishi ish samaradorligini oshirishda eng asosiy jihat hisoblanadi.

Shu bilan birgalikda aholiga transport xizmatini ko'rsatish sifati tadqiq qilinayotganida ular quyidagi tamoyillarga asoslanib shakllantirilishi kerak: yaxlitlik, emerjentlik, tashkil qilinganlik, murakkab tizimlarni izohlab bo'lmazligi (transport xizmatini ko'rsatish sifatini belgilovchi barcha ko'rsatkichlarni yakka holatda baholab bo'lmaydi) va shu sababli tizimni kvantlash, dekompozitsiyalash va boshqalar. Mavjud yo'lovchilarga transport xizmati ko'rsatish sifatini belgilovchi me'yorlarni tizimli yondashuv tamoyillariga asoslanib tahlil qilinadigan bo'lsa, avval o'tkazilgan tadqiqotlarda ba'zi bir jiddiy kamchiliklar mavjudligini e'tirof etish mumkin:

-transport xizmatini ko'rsatish sifatiga ta'sir etuvchi ba'zi bir omillarning tasodifiy tabiatga ega ekanligi hisobga olinmagan;

-transport xizmatini ko'rsatish jarayonlarini tadqiq qilishda tizimli yondashuvning dekompozitsiya tamoyilidan keng foydalanilmagan. Masalan, transport xizmati ko'rsatish sifatini tadqiq qilishda "yo'l harakatini tashkil etish" jarayonlarini alohida tizim deb qarash, uning o'zini alohida tagtizimlarga ajratib tadqiq qilinmaganligi.

ADABIYOTLAR:

1. Ревелль П., Ревелль Ч. Среда нашего обитания. Кн. 2 : Загрязнение воды и воздуха. М.:Мир, 1995. 296 с
2. Автомобильные двигатели.: учебник для студ. высш. учеб. заведений / М.Г. Шатров [и др.] под ред. Шатрова М.Г. М.: Издательский центр «Академия». 2010. С. 234–235.
3. Двигатели внутреннего сгорания. В 3 кн. Кн. 1. Теория рабочих процессов: Учебник для
4. To'lamirzayevich R. D. TRANSPORT VOSITALARIDAN CHIQUYOTGAN ZAHARLI GAZLAR MIQDORINI TAHLILI //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 139-144.
5. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBIL YO'LLARIDA HARAKATLANAYOTGAN HAYDOVCHI VA PIYODALARNING XAVFSIZ HARAKATINI TA'MINLASH //SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY. – 2024. – Т. 2. – №. 15. – С. 31-36.
6. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBILLARDAN CHIQUYOTGAN ZAXARLI GAZLARNING ATROF-MUHITGA TA'SIRINI O'RGANISH //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 134-138.
7. To'lamirzayevich R. D. TRANSPORT VOSITALARIDAN CHIQUYOTGAN ZAHARLI GAZLAR MIQDORINI TAHLILI //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 139-144.
8. To'lamirzayevich R. D. AVTOMOBIL YO'LLARIDA HARAKATLANAYOTGAN HAYDOVCHI VA PIYODALARNING XAVFSIZ HARAKATINI TA'MINLASH //SUSTAINABILITY OF EDUCATION, SOCIO-ECONOMIC SCIENCE THEORY. – 2024. – Т. 2. – №. 15. – С. 31-36.

9. To‘lamirzayevich R. D. AVTOMOBILLARDAN CHIQAYOTGAN ZAXARLI GAZLARNING ATROF-MUHITGA TA’SIRINI O‘RGANISH //SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – Т. 2. – №. 22. – С. 134-138.
10. Turayev S. et al. The importance of modern composite materials in the development of the automotive industry //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – Т. 10. – №. 3. – С. 398-401.
11. Turaev S. A., Rakhmatov S. M. O. Introduction of innovative management in the system of passenger transportation and automated system of passenger transportation in passenger transportation //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Т. 11. – №. 3. – С. 34-38.
12. Ahmadjonovich T. S. Aminboyev Abdulaziz Shukhratbek ogli. Light automobile steel wheel manufacturing technology //Asian Journal of Multidimensional Research. – С. 18-23.2022.
13. Turaev S. The role of polymer materials used in the development of automobile industry //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Т. 11. – №. 5. – С. 284-288.
12. Kholmatov, U. S., Mukimova, D. K., Xalimjonov, E. X., Soliyev, A. F., Maribjonov, M. M., Komilov, M. R., & Shukurov, M. (2024). Characteristics of optoelectronic discrete displacement converters with hollow and fiber light guides. In E3S Web of Conferences (Vol. 471, p. 06015). EDP Sciences.